

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE DEMOKRASİ AÇIĞINI KAPATMA YOLLARDAN BİRİ OLARAK EUROSEPTİSİZM VE BU KAVRAMIN TÜRKİYE'DEKİ KARŞILIĞI

Dr. Öğr. Üye. Vasfiye ÇELİK*

ÖZ

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa kıtasında barışı tesis etmek adına altı kurucu ülke tarafından kurulan ve genişleme sürecinin ardından yirmi sekiz üyeyle dünyadaki gelişmelerde söz sahibi olmaya çalışan Avrupa Birliği (AB), üye ülkeler ve üye ülkelerin vatandaşları tarafından zaman zaman eleştirilmektedir. Özellikle ulusal egemenlik yetkisinin AB'nin güçlenmesiyle her geçen gün azalması ulus devletler tarafından büyük bir tehdit olarak algılanırken, bunun sonucunda bazı üye ülkeler birliğin bazı politika alanlarına dâhil olmamiş vebazı anlaşmalar üye ülke vatandaşları tarafından reddedilmiştir. Vatandaşlar tarafından üyeliğin veya bazı anlaşmaların reddedilmesi ise AB sürecinin artık elitler tarafından değil de vatandaşlar tarafından yönlendirilecek bir entegrasyon sürecine doğru evrildiği anlamında yorumlanmıştır. Bu algının ve durumun arkasında ise İngiltere'de ortaya çıktığı düşünölen ve AB politikalarına şüphayle yaklaşan ve entegrasyon sürecini sorgulayan Euroseptisizm kavramının olduğu düşünölmektedir.

Ulus devlet bazında bazı partiler şüphencilik anlamında ya tamamen AB'ye karşı çıkmakta ya da geleceğine ilişkin muhalif görüşler sunmakta, bu duruma paralel olarak Avrupa Parlamentosu'nda da bağımsız Euroseptik bir grup bu düşönceleri ulusüstü seviyede dillendirmektedir. Amaç ise AB'de yaşanan demokrasi açığına olabildiğince azaltmaktır. Bu açığı kapatmak için ise Avrupa vatandaşlığı fikri yerleştirilmeye ve sürece vatandaşların katılımı sağlanmaya çalışılmaktadır. Ancak Euroseptisizm coğrafi, ekonomik, aday veya üye ülke veya mezhep durumu anlamında farklı karşılıklar bulabilmektedir. Konuya Türkiye açısından bakıldığında ise partiler ve vatandaşlar arasında Euroseptisizmin yükselişte olduğu görölmektedir.

Anahtar Kavramlar: Avrupa Birliği, Euroseptisizm, Demokrasi Açığı, Türkiye

ABSTRACT

After the Second World War, European Union (EU) was established by the six founding nations to base peace in Europe and trying to have a say in the developments in the world with twenty eight members after the enlargement process. But EU sometimes criticized by the citizens of the member states and member states. In particular, the decline in national sovereignty by the strengthening of the EU is perceived as a great threat by the nation states. As a result of this, some member states have not been involved in certain policy areas of the Union and some agreements have been rejected by the citizens of the member states. The rejection of membership or some agreements by the citizens implies that the EU process has evolved into an integration process to be led by the citizens, not by the elites. Behind this situation is thought to be the concept of Euroscepticism, which is said to have emerged in the UK and which doubts the EU policies and questions the integration process.

On the nation-state basis, in the sense of scepticism some parties are either totally opposed to the EU or present opposition views about the future. Parallel to this situation, an independent Eurosceptic group in the European Parliament also expresses these considerations in the supranational level. The aim is to reduce as much as possible the

* Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Faköltesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, e mail: vasfiyezeynep@hotmail.com , ORCID NO: 0000-0002-2176-892X

democracy deficit in the EU. In order to close this gap, the idea of European citizenship is put into place and participation of the citizens is tried to be provided to the process. Euroscepticism, however, finds different responses in the sense of geographical, economic, candidate or member state or sectarian status. When we look this subject from the perspective of Turkey, Euroscepticism is rising between the parties and citizens.

Keywords: European Union, Euroscepticism, Democracy Deficit, Turkey

Giriş

Altı genişleme süreciyle yirmi sekiz üyeye ulaşan AB, ekonomik birliğini sağlarken, siyasi anlamda da bir birlik olduğunu hem kendine hem de dünyaya göstermek için 1992 yılında Maastricht Anlaşmasını kabul etmiştir ve dikkate değer ilk çatlak sesler de bu anlaşmanın ardından yüksek sesle duyulmaya başlanmıştır. Bunun temelinde ise AB'deki entegrasyon sürecinde zaman zaman yaşanan ekonomik konulardaki anlaşmazlıklar ve genişleme süreçlerinin negatif etkileri bulunmaktaydı. Bir sarmal içinde yaşanan genişleme sürecinin negatif etkilerini ortadan kaldırmak için de derinleşme süreci yaşanmaktaydı. Derinleşme sürecinde ortak politika alanları belirlenmekte, Birlik bünyesinde yeni kurumlar kurulmakta veya mevcut kurumlara yeni yetkiler verilmekteydi. Üye sayısı arttıkça bu negatif etkileri ve ekstra maliyetleri üstlenmek zorunda kalan az sayıda ekonomisi güçlü üye ülkede ise sert bir şekilde acaba bu birlik kurulmalı mıydı veya birliğin kurulması onaylanırken yumuşak bir şekilde gelecekte Birlik nasıl olmalı gibi sorular ve tabii ki yanında şüpheler artmaya başlamıştır. Birlik seviyesinde alınan kararların ulus devletin egemenlik hakkını, ulusal kimliklerini zedelediği ve bütün vatandaşların görüşlerini yansıtmadığı konusunda da çok ciddi eleştiriler yapılmaktadır. Bu etkileri ortadan kaldırmak için de vatandaşları temsil eden Avrupa Parlamentosu her yeni düzenleme ile diğer kurumlar karşısında güçlendirilmekte, ortak bir kimlik oluşturulmaya, Birlik ile vatandaşlar arasında etkili bir diyalog geliştirilmeye çalışılmaktadır.

Birlik bünyesinde bu gelişmeler yaşanırken, ulusal seviyede partiler de AB'ye şüpheyle yaklaşma konusunda safını belirlemektedir. Merkez partiler AB'yi ekonomik anlamda destekleyip diğer konularda zaman zaman eleştirmekle birlikte, radikal sağ ve sol partiler Euroseptik düşünceler ve tavırlar sergilemektedir. Böyle bir değerlendirmede, Birliğe üye olmak adına süreci yürüten aday ülkelerde Euroseptik düşünceler çok dikkate değer bulunmazken, durum üye ülkelerde analiz edilmeye çalışılmaktadır. Şöyle ki aday ülke-AB ilişkisinde şüphenin iktidar veya güçlü partiler tarafından dile getirilmesi zaten ilişkinin geleceğinin doğru yolda olmadığını göstereceğinden sert bir Euroseptisizm bu ülkelerde görülmemektedir. Üye ülke değerlendirmesinde ise ülkelerin hepsi Euroseptik olmayıp, Kuzey Avrupa ülkelerinin bu kavram için uygun yerler olduğu tespiti yapılmakta, İngiltere ve İskandinav ülkelerinin Euroseptisizm kavramını şekillendirdiği düşünülmektedir. Hatta İngiltere'nin Birlik'ten çıkma kararının diğer ülkeleri de etkileyeceği düşüncesi Euroseptisizmin görünenden daha mı güçlü olduğu sorusunu akla getirmektedir.

Birlik'ten yeni ayrılmalar olmadığı sürece güçlü bir şekilde organize olamamış bir düşünce ve tavır olarak değerlendirilen Euroseptisizm, ekonomik anlamda zayıf olan ülkelerde, Güney Avrupa ülkelerinde, aday ülkelerde ve Katolik mezhebinin yoğun olarak kabul edildiği ülkelerde zayıfken ekonomisi güçlü ülkelerde, Kuzey Avrupa

ülkelerinde ve Protestanlık mezhebinin yoğun olduğu yerlerde güçlü bir şekilde hissedilmektedir. Aday ülke olan Türkiye’de durum değerlendirildiğinde de çok uzun yıllardır AB ile ilişkiler devam ettiğinden farklı dönemlerde farklı yaklaşımların sergilendiği ama hiçbir zaman sert bir Euroseptisizmin olmadığı görülmektedir. Ancak özellikle 2005 yılı sonrası Türkiye-AB ilişkilerinin yoğunlaştığı dönemde din farklılığı, tarihi düşmanlık, Kıbrıs meselesi, Kopenhag kriterleri, azınlık hakları gibi meselelerde Birliğin objektif olmaması nedeniyle Türkiye-AB ilişkilerinin bazen çok ciddi bir şekilde gerildiği gözlemlenmiştir. Bu gerginlik ise Türkiye’de AB’nin hem parti hem de vatandaş bazında daha fazla sorgulanmasına neden olmuştur.

Septisizm (Kuşkuculuk/Şüphencilik) ve Bu Kavramın Avrupa Hali Olarak Euroseptisizm

Eski Yunanca’da “gözlemek”, “incelemek” anlamına gelen *skepteshia* kelimesinden türetilmiş olan septisizm, kesin bir tutum almamayı; kesin ve son bir yargıya varmamayı; bütün değerlerden, inançlardan, bilgi savlarından kuşku duymanın doğruluğunu savunan bir felsefe anlayışı olarak tanımlanmaktadır (Güçlü vd. 2008: 861). Ortaya çıktığı dönem itibariyle yaşanabilecek herhangi bir sıkıntıya veya üzüntüye karşı bir panzehir olarak görülen septisizm, “Gelecek olan henüz belli değildir ve gelecek bütününü kesinlik dışıdır. Gelecek konusunda neden sıkıntıya düşmeli?” düşüncesiyle hareket edilmesini savunarak insanlar arasında hatırı sayılır bir başarı yakalamıştır (Russell 1983: 236).

Hiçbir şeyi olduğu gibi kabul etmeyen, her şeyi muhakkak eleştiren ve belli bir doğruya ulaşmadan onun hakkında kuşku duymanın kaçınılmazlığı olarak görülen bu kavram, siyasal olarak bürokrat ve politikacıların vatandaşlardan ziyade kendilerine hizmet ettikleri ve kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettikleri düşüncesiyle bu kişilerin planladığı politik teşebbüslerin doğru yönlendirilmediği ve buna mukabil olarak siyasilerin başarılı olamayacakları ve merkezi hükümetin zayıflaması gerektiği tezi üzerine kurulmuştur (Cevizci 2003: 244).Septisizm kavramı felsefi açıdan çok daha farklı alt başlıklarda ve tanımlarla değerlendirilmekle birlikte, kavramın temel tanımını bu çerçevede vermek bu çalışma bağlamında yeterli olacaktır.

Septisizm kavramından Euroseptisizm kavramına geçilecek olursa Avrupa Birliği (AB)’nin kuruluşu ve farklı genişleme süreçleriyle Avrupa kıtasında güçlü aynı zamanda sorgulanmaya başlanan bir güç olması bu kavramın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Her ne kadar birlik entegrasyon süreci sonunda eşit hak ve görevler uygulayan, vatandaşları arasında kolektif bir kimlik oluşturan, eşitlik taraftarı bir jeopolitik aktör olarak merkezi; kültürel olarak homojenleşen ve keskin bir şekilde sınırlandırılmış bir Birleşik Devletler Avrupa’sı öngörmekte ve etkileşimi, karşılıklı bağımlılığı ve güveni teşvik ederek ve uluslararası ilişkilerin savaşıcı realist modelini baltalayarak, yıkıcı yirminci yüzyıl savaşını sona erdirmek için bilinçli olarak tasarlanırsa da (McMahon 2012: 564-567) buna karşılık Euroseptisizm, genel anlamda Avrupa bütünleşme projesinin sorgulanması, AB üyeliğinin yararlarına ilişkin şüpheler, bazı AB politika alanlarından muafiyet ve en sonunda da birliğe dahil olmamayı destekleyen kuşkunun duyulması ve son aşamada da birlikten geri çekilmeye gidecek bir tutum olarak görülmektedir (Aras 2015:27).Ancak AB’de de politika olarak tutarlı bir duruş sergileyemediği düşünülen Euroseptisizm’in bu özelliği nedeniyle net bir tanımı yapılamazken,genel anlamda“koşullu ve nitelikli muhalefet olma yanında AB

entegrasyon sürecine karşı kesin ve niteliksiz bir muhalefet” olarak görülmektedir (Verney 2011:5).

Euroseptisizm kavramının ortaya çıkması sürecine bakıldığında ise ilk olarak Birleşik Krallık'ta medya ve siyaset çevrelerinde kullanıldığı kabul edilmekle birlikte (Usherwood ve Startin 2013:3) aslında kavramın ilk olarak 30 Haziran 1986 tarihli The Times gazetesindeki bir makalede kullanıldığı görülmektedir (Aras 2015: 29). Oxford İngilizce Sözlüğü'ne göre ise Euroseptisizm kavramı, Almanya'nın biraya ilişkin özellikleri, AB iç pazarına uygun hale getirmesi durumundan sonra 26 Aralık 1992'de "Ekonomist"te Alman kamuoyunun bu durumdan dolayı çok memnun olmaması sonrasında Avrupa entegrasyonuna bakış açısı olarak ortaya çıkmıştır (Hooge ve Marks 2007: 120).Kavramın bu kadar dikkate değer bulunmasında ise ekonomik birlikten siyasi bir birlikteliğe doğru geçiş sürecinde önemli bir dönüm noktası olan 1992 tarihli Maastricht Anlaşması oldukça önemlidir. Maastricht'le topluluktan birliğe dönüşen isim yanında, Avrupa ve iç politika arasındaki ayrılıkların politik, ekonomik, sosyal, yasal, çevresel ve dış ilişkiler alanlarında giderek daha da bulanıklaşması ve Avrupa entegrasyonunun anlamının zamana ve ulusal politik bağlamlara göre değişebileceği fikri sonucunda sürece muhalif olanların sürekli bu konuların üstünde durmaları kuşkuyu daha da arttırırken süreci analiz etmeyi de zorlaştırmaktadır. Maastricht'ten sonra ise Amsterdam Antlaşması, Avro, genişleme, (başarısız) Anayasa Antlaşması, Lizbon Antlaşması ve Avro Bölgesi'ndeki kriz Avrupa entegrasyonunun muhalifleri için tartışmanın ana odak noktası olarak dikkat çekmektedir. Bu sayılan durumlar Euroseptisizmi artırmakla birlikte, Maastricht hem siyasi partiler hem de kamuoyu açısından AB'ye yayılmış olan Euroseptisizm için bir katalizör görevi görmüştür(Usherwood ve Startin 2013:3).

Akademik anlamda ise Euroseptisizm kavramı, siyaset bilimi literatüründe ilk defa 1998 yılında Paul Taggart tarafından kullanılmıştır (Aras 2003: 33) Taggart, kavramı "Batı Avrupa parti sistemindeki dönüşümlerin önemini belirtmenin ve tanımlamanın bir yolu olarak" kullandığını ifade etmiştir (1998:364). Bu tanımlamanın ardından Taggart ve Szczerbiak tarafından sert ve yumuşak euroseptisizm kavramsallaştırması yapılmıştır. Sert Euroseptisizm temelde Avrupa bütünleşmesine tamamen ve sert bir şekilde karşı çıkarken, yumuşak Euroseptisizm'de AB'nin mevcut veya gelecekteki yönüne karşı muhalif bir tutum söz konusudur. Sert- yumuşak euroseptisizm ayrımı bu konu bağlamında en çok kullanılan tipoloji olmakla birlikte diğer tipolojiler arasında, Avrupa entegrasyonu ve AB için spesifik ve yaygın destek/muhalefet arasında ayrım yapan Kopecky ve Mudde'nin (2002) iki boyutlu modeli; Flood'un(2002) AB'yi reddetme, AB'ye karşı revizyonist ve AB-minimalist tutumları arasındaki ayrımı; Vasilopoulou'nun (2009) üç tür aşırı sağcı Euroseptisizmi: 'reddetme', 'şartlı ve' ödün vermeyen 'ayrımları ilk akla gelenler olmaktadır. Bunlar arasındaki ortak nokta ise tamamen reddeden bir tarafın olması yanında bazı konularda beraber hareket etme düşüncesine sahip olan bir başka tarafın da olmasıdır. Başka sınıflandırmalara bakıldığında ise insanların ve partilerin neden bu konuda şüpheli olduklarının cevabı aranmaktadır. Ve bu konuda da Sørensen (2008) dört ana başlık belirlerken: faydacı/ekonomik, egemenlik temelli, demokratik ve sosyal, Leconte (2010) de dört başlık belirlemiştir: faydacı, politik, değer tabanlı ve kültürel (Skinner 2013: 126). Temelde bu ayrımlar üzerinde çalışmalar yapılmakla birlikte konuya

ekonomi, egemenlik, demokrasi ve siyasi açıdan bakıldığında da euroseptisizmin içeriğinin değiştiği görülmektedir.

Tablo 1: Euroseptisizm Türleri

Ekonomik kritere dayanan Euroseptisizm	Egemenlik kriterine dayanan Euroseptisizm	Demokratik kritere dayanan Euroseptisizm	Siyasi kritere dayanan Euroseptisizm
AB üyeliğinden kaynaklanan başlıca faydalar ve maliyetler pragmatik olarak belirlenir.	AB düzeyinde işbirliği ulusal egemenliğe karşı bir meydan okuyuş olarak görülmemelidir. Bu gruptakiler devletin tek başına idare edemeyeceği konularda (çevre sorunları ve organize suçla mücadele gibi) uluslararası işbirliğini desteklemekte, ancak sosyo-kültürel politikalar açısından ulusal becerileri korumak istemektedirler.	Birliğin mevcut kurumsal yapısını vatandaşların demokratik katılımı ve temsili konularında yetersiz görmektedirler.	AB eylemini politik bir aileye ait olma düşüncesine dayanarak değerlendirir. Analistlere göre bunun aksini iddia etme ise sosyal bir durumdur.

(Chalmers 2013 ve Habermas 2013'den aktaran Condruz-Băcescu 2014: 55).

İlk olarak İngiltere'de ortaya çıkmasından ötürü bir İngiliz sendromu olarak görülen ve farklı tanımlamaları da yapılabilen Euroseptisizm, günümüzde tüm kıtaya yayılmıştır ve bu çerçevede AB'ye yönelik temel eleştiriler demokratik açıklık, şeffaflık ve esneklik eksikliği, karmaşık dil, son derece merkezi bir süper devlet yaratma eğilimi ve ulusal topluluklara yönelik sembolik tehdit korkusu konularında yöneltilmektedir (Condruz-Băcescu 2014: 55). Bundan sonraki başlıkta ise Euroseptisizmi daha da güçlendirdiği düşünülen AB'deki demokrasi açığına bakılmaya çalışılacaktır.

Avrupa Birliği'nde Demokrasi Açığı ve Euroseptisizm

AB'ye ilişkin bir çok konuyu kapsayan bilgi eksikliği, AB'nin kurumlarına karşı hissedilen memnuniyetsizlik, ulusal kimlik ve sembol kaybıyla ilişkili AB kurumlarındaki demokrasinin yoksunluğuna dair sorunlar, enflasyon, işsizlik, ekonomik büyüme ve son olarak da entegrasyon sürecinden kaynaklanan kişisel maliyet ve faydalar Euroseptisizmle ilgili olarak değerlendirmelerde dikkate alınmaktadır (McLaren 2007: 234). Özellikle 1990'ların ikinci yarısından itibaren AB'deki "demokrasi açığı" konusundaki tartışmalara paralel olarak Euroseptisizmin ortaya çıktığı düşünülmektedir. Çünkü Euroseptisizm, AB'deki demokrasi açığının bir sonucu olarak

görülmektedir (Leconte 2015: 251). Şöyle ki Euroseptisizm, Avrupa entegrasyonun meşruluğu üzerinde duran kamusal bir söylem olarak anlaşılmalıdır ve ortaya çıkışı, AB'nin demokratik meşruluğu sürecinin başlatılmasıyla ilişkilidir. Bu süreçte özellikle 1990'lardan sonra Avrupa vatandaşlarının "genel çıkar" olarak kabul edilen Avrupa entegrasyonu konularında daha fazla yer almasıyla, katılımın sadece anlaşma revizyonunda ve referandum yoluyla olmaması, katılımın anayasal olan bütün alanlarda olması gerekliliği tartışılmaya başlanmıştır. Ayrıca daha fazla katılımı istenen vatandaşlar, daha ileri bir entegrasyon için fren olarak da görülmüştür (De Wilde ve Trez 2012: 540).

AB'nin kurumlarının şeffaflığı yanında kamusal güven, popülerlik ve geniş halk kabulünü sağlayamadığı, dengeler ve demokratik kontrollerini sağlamada yetersizliği konusundaki eleştiriler sonucunda büyük bir demokrasi açığı ile karşı karşıya olduğu belirtilmektedir. Ayrıca AB politikalarına katılma fırsatının yetersiz kalmasının, AB politikalarına katılma konusunda cehaleti ve isteksizliği daha da güçlendiren hayal kırıklığının AB güvensizliğini ve hoşnutsuzluğunu arttırdığı da ayrıca vurgulanmaktadır. AB'nin, halkın katılımını genişletmek, artırmak için büyük reformlar yapmadığı takdirde ölümcül olabilecek bu kısır çevrede kalacağı da yüksek sesle dile getirilmektedir (Moravcsik 2008:331).

Bu süreçte halkın AB kurumlarıyla olan diyalogunu geliştirerek, ortak bir Avrupa medyası ve dili geliştirerek, AB çapında seçimler düzenleyerek ve bazı sembollerle (bayrak, milli marş gibi) vatandaşların AB'ye olan bağlılıklarını oluşturmak için bir takım tedbirlere ihtiyaç duyulduğu düşünülmektedir. Çünkü hala AB vatandaşlığı fikrinin yerleşmediği ve beraber hareket etme konusunda sıkıntıların yaşandığı ve AB'nin demokratik olmadığı düşünülmektedir. Bu memnuniyetsizliği ortadan kaldırmak için de çeşitli öneriler sunulmaktadır. İlk öneri genişleme sürecinin ertelenmesidir. Çünkü genişleme iki önemli konuda Birliği ve vatandaşları zorlamaktadır. Şöyle ki herhangi bir grubun sayısının artması kolektif karar vermeyi zorlaştırmakta; mevcut ve potansiyel üyeler arasındaki kültürel, tarihsel, politik ve dilsel farklılıklar göz önüne alındığında heterojenlik artmaktadır. Bu negatif etkileri ortadan kaldırdıktan ve azalttıktan sonra yeni genişlemeler düşünülmelidir. İkinci öneri derinleşme sürecinin ertelenmesidir. Ulusüstü seviyede karar verme faaliyetleri artarken üye ülkelerin egemenlik haklarında azalma yaşanmakta, bu olumsuz durumu ortadan kaldırmak için de daha yüksek bir AB vatandaşlığı taahhüdü gerekmektedir. Zira ulusüstü seviyede derinleşme sürecinde alınan bir karar, bazı üye ülkelerin yararına olabilmekteyken bazı üyelerin fedakârlık yapmasını gerektirmektedir. AB vatandaşlarının çoğunluğunun büyüyen bir ölçekte bu tür fedakârlıklar yapmaya hazır olmadığı göz önüne alındığında da derinleşmenin ertelenmesi gerekmektedir. Üçüncü öneri ise Komisyon'un yavaşlatılmasıdır. Maalesef AB kurumlarının özellikle de Komisyon'un, vatandaşları AB projesinden uzaklaştırmak adına yanlış adımlar attığı düşünülmektedir (Etzioni 2008: 324).

Bu konuda başka önerilerde yapılmaktadır. Bu açığı kapatmak için ilk olarak vatandaşlar, Birlik içinde kanunlar yapılırken, Komisyon'daki temsilcileri vasıtasıyla daha görünür kılınmalıdır. Böylece üye ülkelerde, iktidarda olmayan siyasetçiler ve diğer toplumsal gruplar iktidara karşı daha fazla rekabet edebileceklerdir. Diğer öneri

AB'de "açık işbirliği metodunun"¹ uygulanmasıyla, Avrupa seçimlerinin daha Avrupalı hale getirilmesi için gereken önlemlerin ve uygulamaların alınması başka bir öneridir. Günümüzün en çok kullanılan kavramı olan hesapverebilirliği AB'de arttırmak için tüm kurum ve komiteleri bir arada tutan kararlar için bir denetim mekanizması kurulması, demokrasi açığını kapatmak için sunulan önerilerden en önemlisi iken Lizbon Anlaşması'yla uygulanmaya başlayan "nitelikli oy çokluğu" esasıyla Birlik kurumlarının oluşturulmasında ve bazı kararların alınmasında gereksiz siyasi eşitsizliklerin ortadan kaldırılması düşüncesi de ayrıca dile getirilmektedir (Lord 2008:319). Bu önerilerin uygulanabilirliği için çalışmalar ve yeni düzenlemeler yapılmasına rağmen demokrasi açığının ve buna ilişkin eleştirilerin hala devam ettiği görülmektedir.

Bu eleştirilerden belki de en dikkat çeken, AB halkın iradesini engellemek ve politik süreçleri önlemek için kendi ulusal meslektaşlarıyla gizlice anlaşılan güçlü yetkililer tarafından yönetilen teknokratik süper bir devlet haline gelmiştir ve bazı eleştiriler için "demokratik açık", AB yönetişiminin ulusal vatandaşların hak ve imtiyazlarına tecavüz eden genişleyen kapsamı anlamına gelmektedir. Birçok Euroseptiğin ise farklı ulusal sistemlere uyumlaştırılmış teknokratik yönetimi empoze etmeyi amaçlayan bir Avrupa Birleşik Devletinin yükselişi olarak gördükleri şeyden endişe ettikleri görülmektedir. Endişe edilen başka bir konu ise AB kararlarının, demokratik hesapverebilirliğe tabi olmayan ve seçimle işbaşına gelmemiş yetkililer tarafından alındığı düşüncesidir. Bu sorunlara ilaveten en önemli konu olarak halkın AB tarafından alınan kararlara katılımının çok az olması ve hatta olmaması, kurumlara karşı şüpheyle yaklaşılmasına neden olmaktadır (Moravcsik 2008).

Asıl mevzu olarak ulusal hükümetlere güvensizliğin Avrupa kurumlarına güvensizlik olarak yansıdığı veya ulusal hükümetin kurumlarına karşı güvensizliğin Avrupa kurumlarına daha pozitif yaklaşılmasını sağladığı düşüncesi karşımıza çıkmaktadır. Entegrasyon sürecini kendi ulusal kimliklerine bir tehdit olarak algılayan birçok AB vatandaşının kendi ulusal kurumlarına karşı güvensizliği AB kurumlarına karşı da güvensizliğe neden olurken genel bir kuşkuculuk veya güvensizlikle birlikte birçok Avrupalının aslında tüm kurumlara karşı (ulusal ve AB düzeyinde) güvensizlik duygusuyla hareket ettiği görülmektedir (McLaren 2007: 236,249). Sonuç olarak da Euroseptisizm halkla ilişkilerin daha iyi bir şekilde yapılmasıyla veya AB vatandaşlarına AB seviyesinde "kötü" olan şeyleri ortadan kaldırmak için seçim imkânının verilmesiyle aşılacak bir durum olarak değerlendirilmemelidir. Bu durum, AB'nin kendi geleceğini sağlamlaştırmak istediği sürece önemini koruyacaktır (De Wilde ve Trenz 2012: 550).

Böyle bir güvensizlik ortamında vatandaşlar da kendilerini temsilcileri yani siyasi partiler aracılığıyla ifade edebilmektedirler. Bundan sonraki başlıkta ise ülkesel bazda parti tabanlı Euroseptisizm ve Avrupa Parlamentosu'ndaki Euroseptikler açıklanmaya çalışılacaktır.

¹ Açık İşbirliği Metodu, genel hedefler ve göstergeler üzerinde uzlaşarak bu hedeflere ne kadar ulaşıldığını ve başarılı olduğunu değerlendiren gönüllü bir politik işbirliği olarak değerlendirilmektedir., AB düzeyinde ise üye ülkelerin belirli bir konu üzerinde ortak amaçlar belirlemeleri, hazırladıkları Ulusal Eylem Planlarına göre Komisyon rehberliğinde birbirlerinin performanslarını değerlendirmeleri ve sonuçlardan ders çıkarmalarına yönelik kullanılan bir metod olarak görülmektedir (Bildirici, Zeki, "Avrupa Birliği'nde Yoksullukla Mücadele ve Türkiye'nin Uyum Sürecindeki Yeni Uygulamalar", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s.41).

Parti Tabanlı Euroseptisizm ve Avrupa Parlamentosu'ndaki Euroseptikler

1990'larda "muhaliflerin mihenk taşı" (muhalifet siyaseti) olarak nitelenen Euroseptisizm, parti tabanlı analiz edildiğinde ideolojik veya dinsel aşırılığın bir dalı olarak görülmekle birlikte (Leconte 2015: 252), nüfusun manipüle edildiği elit bir fenomen ve siyasi partilerin seçmenlerinin tercihlerini aşağıdan yukarıya doğru tam olarak yansıtabildiği bir durum olarak da değerlendirilmemelidir (Skinner 2013: 123).

Taggart tarafından belirlenen parti tabanlı Euroseptisizm, ülke içi bağlamsal faktörlere dayanmakta ve iç politik seçkinler topluluğuna da yön vermektedir ve bu kavramsallaştırmada dört farklı gruptan bahsedilebilmektedir. İlk grup tek konulu Euroseptik partiler olup, bunlar sadece Euroseptisizmi anlatmak için vardır ve seçmenlerini Avrupa'ya karşı oluş konusunda hareketlendirirler. İkinci grup olan Euroseptisizmle ilgili protesto tabanlı partilerin anti-AB duruşları, politik sistemin işlevselliğine karşı genel duruşlarına ilaveten dile getirdikleri bir durumdur. Kendilerini iktidar partilerinden farklı gören bu partiler farklı ideolojik konumlara sahip olabilmektedirler. Üçüncü grup ise Euroseptik bir duruşa sahip olarak kurulmuş partiler olup, kendilerini iktidar veya iktidara destek veren partiler olarak görmezler. Dördüncü grup ise Euroseptik hizipler olup, partinin genelinde entegrasyon süreci desteklenirken parti içinde önemli bir hizip, sürece karşı durmaktadır (1998:363-368).

Yukarıda bahsedildiği üzere partiler Euroseptisizm anlamında farklı gruplara ayrılmakla birlikte, Euroseptisizmin artmasıyla partilerin daha şüpheli oluşları arasındaki ilişki net olarak değerlendirilememektedir. Seçmenler ve partiler arasındaki ilişkinin dinamik doğası kabul edildiğinde, partilerin seçmenlerin şüpheli düşüncelerine yanıt verdikleri kabul edilmekte fakat bu yanıt, partinin tipine göre şekillenmekte ve farklılaşmaktadır. Avrupa bağlamında ise özellikle Maastricht Anlaşması'ndan sonra AB'nin rolü daha önemli hale geldiğinde, partilerin seçmenlerine daha duyarlı olduğu görülmüştür. Ülkesel bazda ise iktidar partilerinin şüphelilik anlamında muhalifet partilerine göre daha az, büyük partilerin ise küçük partilere göre daha fazla tepki verdiği gözlemlenmiştir. Ayrıca partiler, tercihleri partinin politika pozisyonlarından uzaklaştığında seçmenlere daha duyarlı davranmaktadırlar. Avrupa Parlamentosu seçimlerinde ise seçmenler genelde farklı davranmakta, iktidar partileri oy kaybetme eğilimi gösterirken, küçük partiler genelde daha iyi performans göstermektedirler (Williams ve Spoon 2015: 176).

1990'lı yılların başlarına kadar, Euroseptisizm enflasyon ve işsizlik ile birlikte yükselen, ekonomik büyüme ile düşen makroekonomik performansa bağlanırken, bu konuda parti söylemlerine bakıldığında ağırlık merkezi popülist sağ partilere kaymaktadır (Hooge ve Marks 2007: 122). Sağ partiler ekonomik bir Avrupa'ya desteklerken ve AB'nin diğer alanlara müdahalesine eleştirel ve şüpheli yaklaşırken sol partiler neo-liberal bir Avrupa'ya eleştirel yaklaşmakta ve sosyal bir Avrupa istemektedir. Her iki kanat parti destekçileri ise AB'ye üyelik ve entegrasyon süreci hakkında olumlu düşünmektedirler (Lubbers ve Scheepers 2010: 790). "Avrupa'ya Evet, Maastricht'e Hayır" sloganıyla (Buhr 2012: 544) hareket eden radikal sağ ve radikal sol partilerin söylemlerine bakıldığında radikal sol partiler kapitalist bir proje olarak gördükleri için Avrupa entegrasyonuna karşı çıkmakta, radikal sağ partiler ise bu karşı çıkışı ulusal egemenliği savunmalarının bir parçası olarak görmektedirler (Hooge ve Marks 2007: 122). 2009'daki Avrupa Parlamentosu seçimlerinde sandalye kazanmış

olan radikal sağ partiler Avrupa Birliği'ni ulus devlet egemenliğine karşı bir tehdit olarak algılamakta, birliğin reforme edilmesini veya tamamen ortadan kaldırılmasını düşünmektedirler. Seçim değerlendirmelerine bakıldığında da radikal sağ partilere oy verme, Avrupa Birliği'ne şüpheyle bakıldığını gösteren bir durum olarak değerlendirilmekte, radikal sağcı oylamanın ise etnik tehditler ve politik güvensizlik algıları tarafından en güçlü şekilde belirlendiği sonucu çıkarılmaktadır (Werts, Scheepers ve Lubbers 2012: 184,200). Çünkü radikal sağ partiler, ana akım (merkez sağ ve sol) partilere ve bu ana akım partilerin kilit politikalar üzerindeki konumlarına karşı çıkmaktadır ve bu anti-sistem duruşları, mevcut olan yapılandırılmış kurumlara itirazlarını da gerektirmektedir. Bu grubun muhafazakârlardan daha fazla ulusal egemenliği desteklediği de kabul edildiğinde, yetkileri ulusüstü bir kuruma devretmek ve bir "Avrupalı kimliği" oluşturmak, bu temel inançlara meydan okuma olarak değerlendirilmektedir. Radikal sol partiler ise ideolojik olarak ekonomik liberalizme ve kapitalist devlete karşıdır. Bu gruba göre AB gibi bir ticaret bloğunda yer alan serbest ticaret ve ekonomik rekabet, toplumda ekonomik anlamda kazananlar ve kaybedenler arasında ayırım oluşturmaktadır. Bu açıdan bakılınca bu grubun da entegrasyona karşı olması beklenir bir durum olmaktadır (Buhr 2012: 553).

Radikal sağ partilerin özellikle üzerinde durduğu ulusal kimlikler Euroseptisizmi beslerken, entegrasyon sürecinden olumsuz etkilenen ve AB kurumlarına güvenmeyen kimselerin daha şüpheli olmaları beklenen bir durum olmaktadır. Bu karşı duruş ekonomik veya kültürel yönden olabileceği gibi çoğu vatandaşın Avrupa hakkında yeterli bilgisinin olmaması sonucunda popülist söylemin Avrupa'daki seçkinler veya kurumlar hakkındaki hoşnutsuzlukları yansıttığı ve hatta bunu beslediği de düşünülmektedir (Hooge ve Marks 2007: 122). Böyle bir inanç doğrultusunda son dönem Avrupa entegrasyon sürecine ilişkin kamu desteğinde bir azalış yanında, halkın bu endişeleri dile getirme fırsatında da eşzamanlı bir artış yaşandığı görülmektedir. Duruma ve sürece ilişkin en önemli analiz ise çoğu AB üyesi ülkede entegrasyon süreci için kamu desteğinde önemli bir düşüş görülürken, 1970 ve 80'lerin AB politikalarını karakterize eden "izin veren mutabakat" günümüz itibariyle "sınırlı bir ayrılmaya" doğru evrilmektedir düşüncesidir (De Vries ve Edwards 2009: 5) ve hükümetler pazarlık veya anlaşma konusunda üzerine düşen görevi yerine getir(e)mediğinde, AB'nin ödediği bedel Euroseptisizm olmaktadır (Hooge ve Marks, 2007: 124)

Euroseptisizmin yükselişi ülkesel bazda politikacıların davranışlarına da yansımış, ulusal politikacılar ülkelerinde çeşitli arayışlara girmiştir. Bu noktada tipik davranış ve söylem, ulusal parlamentolarını ve demokrasiyi, Avrupa Parlamentosu'nun güçsüzlüğünden sıyrılarak kurtarma yönündeki demeçleri olmuştur. Zaten yasal olarak da ulusal parlamentolar hizmette yerellik ilkesinin ihlal edilmesi halinde AB kurumlarını erken kanun yapma aşamalarında uyarma hakkına sahiptirler. Ayrıca AP, milletvekillerinin görüş alışverişinde bulunması için özellikle mali konularda milletlerarası komite toplantıları düzenlemektedir. Ancak bu işbirliği çabaları yine de ulusal çevrelerden AP'ye yönelik eleştirileri engellememektedir. İlaveten ulusal iktidarlar ve siyasi partilerde maalesef Avrupa entegrasyonu konusunda çok da bilgili değillerdir ve AB ile güç paylaşımı konusunda çok gönüllü davranmamaktadırlar. Kötü bir senaryo ile şayet ulusal partiler bu şekilde devam ederler ve entegrasyon sürecini verimli ve demokratik bir açıdan sürdürmezlerse, bu durumun birliğin demokrasi açığını arttırmaktan başka bir şey yapmayacağı dile getirilmekte ve bu durumun sorumlusu

olarak da ulusal politik partiler görülmektedir. Ancak bu ikilem vatandaş tarafından çözülecektir. Çünkü oy verme hakkını kullanan vatandaş, Avrupa'nın karşı karşıya olduğu sorunların, "ulus-devlet" in kapasitesini çok fazla aştığını, politik sınıftan çok daha net görebilmektedir (Duff 2013: 148).

Eleştiriler olmakla birlikte Euroseptik sağ kanat partilere ülkesel bazda bakıldığında Avusturya'da Avusturya Özgürlük Partisi, Belçika'da Flaman Çıkarları, Danimarka'da Danimarkalı İnsanların Partisi, Finlandiya'da Gerçek Finler, Fransa'da Ulusal Cephe, İtalya'da Kuzey Lig, Hollanda'da List Pim Fortuyn ve İngiltere'de Muhafazakâr Parti sayılırken, sol kanat partilere Danimarka'da Sosyalist İnsanların Partisi, Finlandiya'da Sol İttifak, Fransa'da Fransız Komünist Parti, Almanya'da Sol Parti, Yunanistan'da Yunanistan Komünist Partisi, İrlanda'da Kendimiz, İtalya'da Komünist Yeniden Oluşum Partisi, Hollanda'da Sosyalist Parti, Portekiz'de Üniter Demokratik Koalisyon, İspanya'da Birleşik Sol ve İsveç'te Sol Parti ve Yeşil Parti örnek olarak verilmektedir (De Vries ve Edwards 2009: 12).

Ulusal parti bazında Euroseptisizme yaklaşım bu şekildeyken, Avrupa Parlamentosu'nda da bu düşünce bağlamında hareket eden bir grubun, yapının olduğu görülmektedir. 1994 seçimlerinden sonra AP'de yumuşak bir Euroseptik grup olan "Avrupa İçin Birlik" kurulmuş ve bu grup sonra "Uluslar İçin Avrupa" ismiyle iki dönem Avrupa parlamentosunda bulunmuştur. Aynı yıl, yani 1994'de Avrupa Birleşik Solu Konfederal Grubu oluşturulmuştur ve hem sayı hem de etki bakımından sürekli olarak gelişmiştir Sert Euroseptik bir grup olan "Demokrasiler ve Çeşitlilikler Avrupa Grubu" ise 1999'da kurulurken, daha sonra 2004 yılında "Bağımsızlık/Demokrasi Grubu" adıyla yeniden faaliyete geçmiştir (Usherwood ve Startin 2013: 7). Bu grubun ardılları da Avrupa Özgürlük ve Demokrasi Grubu'nu kurmuşlardır. 2007'de Fransız Ulusal Cephesi "Kimlik, Gelenek, Egemenlik Grubu" adı altında aşırı sağ bir araya getirmiştir. Son olarak da 2009'da merkez sağdan ayrılan ve İngiliz Muhafazakârlar ve Polonya ve Çek partilerin hâkim olduğu "Avrupa Muhafazakârları ve Reformcuları" kurulmuştur (McMahon 2012: 572).

Avrupa Parlamentosu'nda resmi ve gayri resmi kurallar, hem üyelerin eylemleri için bir kısıtlama hem de bir kaynak olarak hareket ederken, bu kaynaklar ve kısıtlamalar herkes için aynı değildir. Şöyle ki bu durum üyenin önceki deneyimi, milliyeti veya bir gruba üyeliği gibi birçok öğeye bağlı olabilir ve Euroseptik AP üyelerinin durumu bu açıdan özeldir. Euroseptiklerin büyük grupların üyelerinden farklı olarak, hareket etme özgürlüğü vardır, davranış kurallarına ve oylama kurallarına daha az uymak zorundadırlar, oy verme disiplini olmadığı gibi üyelerinin davranışlarına ilişkin bir grup kuralı da yoktur. Bağlı olmayan bu üyelerin durumu, hareket etmek için daha özgür oldukları ve bir gruptan herhangi bir kurala veya normlara uymak zorunda olmadıkları için biraz farklıdır. Ayrıca bazıları sorumluluk almamak için çok az rapor kabul etmekte, hassas konularda bu grubun yazacağı rapor ise diğer üyeler için oldukça riskli görülmektedir (Brack 2013: 89).

AP'deki Euroseptikler de kendi içinde üç gruba ayrılmaktadır. İlk grupta sert euroseptikler olup bu gruptakiler siyasi bütünleşmeye muhaliftirler, bir ülkenin AB'den çekilebilmesini savunmaktadırlar ve AB kurumlarını anti demokratik bulmaları yanında bu kurumlarda reform yapmayı imkânsız görmektedirler. Avrupa Parlamentosu konusunda ise bu grupta iki görüş şekillenmektedir. Bir kısım için bu kurum, yargı yetkisine sahip olmadığı için ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bir kısım için ise

yetkilerinin artırılması desteklenmemekle birlikte, politik olarak olmasında fayda görülmektedir. İkinci grup “hükümetlerarası” olarak nitelendirilirken, bu grup ulusal egemenliğin önemini vurgulamakta, sorumlulukların ulusüstü seviyeye aktarılmasını ise desteklememektedir. Bu gruba göre Avrupa Birliği, ulusal parlamentoların ve Konsey’in güçlendirilmesi yoluyla üye devletlerin rollerini güçlendirecek şekilde tekrar düzenlenmeli ve Avrupa Parlamentosu ulusal çıkarların savunulduğu bir platform olarak işlev görmelidir. Üçüncü grup ise Avrupa bütünleşmesini, istenmeyen bir kısıtlama veya hatta bir kötülük olarak algılamaktadır. “Kurumsal” işbirliğini ve entegrasyonu sınırlı olarak kabul ettikleri gibi, bu grup AB projesinin eleştirmenleridir ve komiserlerin doğrudan seçilmesini, artan şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi AB kurumlarının reformlarını savunmaktadırlar. Bu sınıflandırma yanında AP’deki Euroseptikler “Devamsızlar, Kamu görevlileri ve Pragmatistler” olarak (Brack 2013: 91)farklı bir açıdan da sınıflandırılmaktadırlar²Sonuç olarak da bu hetorejenlik dolayısıyla Euroseptikler ulusüstü seviyede beraber hareket etmekte zorlanmaktadırlar.

Maalesef Avrupa Parlamentosu seçilmiş bir kurum olarak vatandaşlar ve AB arasında etkili bağlantılar kuramazken (Brack 2013: 102),genelleşmiş politik hoşnutsuzluğun ya da kurumsal güvensizliğin Euroseptisizmi beslediği görülmektedir. Kurumsal güven(sizlik) ve Avrupa entegrasyonuna yönelik tutumlar arasında bir ilişki olduğuna dair yeterli kanıt vardır, ancak etkinin yönü ve nedensel süreç tartışılmaktadır. Hatta Euroseptisizm, politik entegrasyonun algılanan eksikliklerine bir

². Devamsızlar, parlamento içinde sınırlı bir katılımında bulunurken seçmenlere ve ulusal arenaya vurgu yapmaktadırlar. Mecliste eylem kapasitelerinin azaldığını düşündükleri için de üstlenebilecekleri faaliyetlere katılmamakta, Parlamentoda veya organlarında herhangi bir raporlama görevini veya sorumluluğunu istememektedirler. Bu grubun kendilerini göstermek için kullandıkları en iyi yol ise seçmenlerinin çıkarlarını korumak için kullandıkları yazılı sorulardır. Bu grup, parlamentoyu ihmal ederken ülkelerinde çok aktiftirler. Görevlerini yada neden seçildiklerini ise AB’nin ne kadar anti-demokratik ve verimsiz olduğunu kendi ülkelerinde çeşitli faaliyetler vasıtasıyla göstermek olduğunu ifade etmektedirler. Bu grup içinde faydacı olarak nitelendirilen kimseler ise AP’de sandalye kazanmanın ve ulusal düzeyde fark edilmenin fırsatını yaşamak ve değerlendirmek istemektedir (Brack 2013:92-97).

Kamu görevlileri ise ana rollerini konuşma ve insanlar için ayakta durma olarak tanımlarken, AB hakkında olumsuz bilgi yaymaktadırlar. Genelde, AB kurumlarının işleyişinden doğan maliyetler, bireysel soruşturma talepleri ve Komiserler için yapılan korumaların maliyeti gibi konulara odaklanan sorular soran bu grup, Avrupa entegrasyonun başarısızlığıyla ilgili her türlü bilgiyi kendi pozisyonlarını desteklemek için kullanmaktadırlar. Bu grup devamsızların aksine konuşmalarını yapabilmek için AP’nin resmi ve gayri resmi kurallarına uymaktadırlar. Bu konuşmalarında ise düzen çağrısında bulunmakta, sansür hareketlerini ön plana çıkarmakta ve hatta bazen hakaret etme gibi faaliyetlerde bulunmaktadırlar, çünkü bu şekilde eleştirel olduklarını düşünmektedirler(Brack 2013: 98).

Pragmatistler de diğer iki grupta olduğu gibi yasama çalışmalarını etkileme olanağı olmadığının farkındalığıyla birlikte diğer iki gruptan farklı olarak AP’nin günlük çalışmalarına daha fazla katılma ve kurallara uyma eğilimindedirler. Kendilerini yapıcı bir muhalefet olarak görmekte, Komisyon’un sürecini bozmayı veya politik sistemi baltalamayı düşünmeden bir fark oluşturmak istemektedirler(Brack, 2013: 99). Bu gruptakiler etkinliklerini arttırabilmek için diğer kurumların görevlileriyle daha yakından çalışırlar ve diğer iki gruba göre AP üyeleriyle daha yakın ilişkiler kurmaktadırlar. Ayrıca teknik raporlar hazırlarken birtakım sorumluluklar da almaktadırlar. Bu grup Euroseptik olarak AP’de yasama sürecini kontrol etmek yanında ulusal bazda vatandaşlarının sorularını cevaplamak ve ihtiyaçlarını gidermek amacıyla hareket etmektedir. Sonuçta ise bu gruptan Kamu görevlilerinin Euroseptiklerin sesini daha fazla duyurduğu ve süreci etkilediği söylenebilmektedir(Brack 2013:100).

yanıt mıdır yoksa daha genel bir rahatsızlığın ifadesi midir? sorusu da günümüzde daha fazla dillendirilmeye başlanmıştır (Hooge ve Marks 2007: 121).

Euroseptisizm ile Coğrafi Konum ve Din (Mezhep) İlişkisi

Euroseptisizmin çıkış yeri olarak kabul edilen Birleşik Krallığın Birlikten ayrılma kararı³ve mali kriz Avrupa entegrasyonunu aniden kırılğan bir yapıya büründürmüştür. Birleşik Krallığı başka üye ülkelerinde takip edeceği endişesi yanında, Euroseptisizm taraftarları, politikacıların Avrupa'nın temsil ettiği kimseler için iyi olduğu yönündeki genel önermeden muaf olarak etkili bir şekilde kampanyalarını yürütmektedir. Bu gelişmelerle birlikte her ne kadar Euroseptikler kendi ulusal kimliğine sıkı sıkıya sarılmayı tercih etse bile, Avrupa devletlerinin birbiriyle derinden bağlantılı oldukları da inkâr edilemez bir olgudur. Avrupa'nın bölgesel entegrasyonu görmezden gelinemez bir durum olmakla birlikte önemli olan Avrupalıların bu fenomene, duruma karşı nasıl uyum sağladıkları ve aslında onunla nasıl başa çıkmayı öğrendikleridir (Duff 2013: 141).

Euroseptisizm “çevrenin fenomeni” olarak kavramsallaştırılırken; parti sistemleri, yerel toplumlar veya AB'nin coğrafi çevresi açısından Birleşik Krallık ve İskandinav ülkeleri tarafından özetlenmiştir (Leconte 2015: 250) ve Avrupa coğrafyasına göre değerlendirildiğinde kuzey AB ülkelerinde (Birleşik Krallık, İsveç, Danimarka gibi) bu kavramın daha güçlü olduğu görülmektedir. Bu ülkelerdeki birçok şüpheli, Avrupa'nın belirli özelliklerini göz önünde bulundurarak Avrupa'nın, bürokratik ve demokratik olmayan bir süper devlet ya da diktatörlük kurmaya çalışan bir bürokrasinin icadı olduğu düşüncesini sürdürmektedir (Condruz-Băcescu 2014: 54).Güney Avrupa'daki ülkelerde ise katı Euroseptisizm, küçük bir grup tarafından temsil edilirken muhalefet partilerinin de yumuşak Euroseptisizm yanlısı olduğu görülmektedir. Ayrıca ekonomik krizlerin yaşandığı bu bölgede AB konusunda “sınırlayıcı görüş ayrılığı” çok da görünür değildir (Verney 2011: 26). Küçük orta Avrupa ülkelerinde ise Euroseptisizm her geçen gün artarken, AB'ye yeni üye olan devletler ulusal kurumlarından ziyade AB kurumlarına daha çok güvenmektedirler (Duff 2013: 145). Bu tespitle birlikte iki yılda bir yapılan Eurobarometer anketleri, AB'ye yönelik olumsuz tutumların sadece İngiltere ve Danimarka gibi yüksek düzeyde Euroseptisizm olan ülkelerde değil, aynı zamanda kurucu devletlerde (Almanya ve Fransa) ve geleneksel olarak Avrupa hayranı olup, birliğe katılan İrlanda ve Hollanda'da ve birliğe yeni katılan Polonya ve Çek Cumhuriyeti gibi ülkelerde de artmakta olduğunu göstermektedir(Usherwood ve Startin 2013: 7).Böyle bir coğrafi değerlendirme yanında AB'den özellikle ekonomik anlamda yararlanan ülkelerin daha az Euroseptik olmaları beklenirken (Güney Avrupa ülkeleri ve

³ Birleşik Krallık'taki Euroseptikler ülkenin geleceğini AB'de değil, Amerika, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'dan oluşan (Anglosphere) ve aynı dili, politik kültürü ve tarihi paylaştıkları ülkelerde görmektedirler. 1980'lerde Muhafazakâr Parti'nin AB düşkünlüğü azalırken ve Thatcherizm yükselirken, Euroseptik düşünce içinde diğer ülkelerle beraber hareket etme fikri (Anglosphere) temel alınmıştır. İngiltere'de 2010 seçimlerinde Anglosphere, muhafazakâr çevrelerde ortak bir değer haline gelirken 2015 seçimlerinde İngiltere Bağımsızlık Partisi, Anglosphere'i İngiltere'nin kilit rol oynadığı küresel bir topluluk olarak övmüştür. Anglosphere'in gücünün ise jeopolitik değil ideolojik olduğu da özellikle belirtilmektedir. Bu düşünceyle İngiltere yeniden dünya sahnesinde yerini alacak ve konformist Avrupa'dan kurtulacaktır (KENNY, Michael, PEARCE Nick, After Brexit The Euroseptic dream of Anglosphere, Juncture, Volume 22, Issue 4, 2016, pp: 304-307).

İrlanda), en büyük net katkıda bulunan ülkelerin (Almanya, Hollanda gibi) daha Euroseptik olması beklenir bir durum olmaktadır (Lubbers ve Scheepers 2010: 790).

Euroseptisizm ile din ilişkisine bakıldığında ise Euroseptisizm üzerine yapılan araştırmalar daha çok grup kimliğinin rolüne, ulusal kimlikler ve çokkültürcülüğe yönelik tutumlara odaklanmakta, dinsel hoşgörüsüzlüklerin Euroseptisizmi nasıl şekillendirdiğine aslında hiç dikkat edilmemektedir. Hatta Euroseptisizmin diğer dinlerin taraftarlarına karşı olumsuz duygular ya da seküler insanların herhangi bir örgütlü dine yönelik olumsuz duyguları ile oluşma şekline çok az dikkat edilmiştir. Ancak dinsel hoşgörüsüzlüğün, Euroseptisizmin önemli bir belirleyicisi olmasını beklemek için birtakım nedenler vardır. Her şeyden önce, Avrupa'da kültürel farklılıklar giderek daha fazla siyasallaşmakta ve 11 Eylül'den bu yana, çok kültürlülük tartışmaları "İslam tehdidi" ile ilgili tartışmalarla beraber dile getirilmektedir. İkincisi, Türkiye'nin AB'ye muhtemel katılımı hakkında pek çok tartışma bulunmakta ve özellikle sağcı popülistler, Türkiye'nin bir İslam ülkesi olması temelinde genişlemeye itiraz etmektedirler. Bu tartışmalar çok kültürlülük ve dinsel çeşitlilik anlamında sığ düşünceye sahip olan kimseler veya diğer dinlere karşı daha az hoşgörülü insanlar tarafından yapıldığında Türkiye'yi AB'den daha da uzaklaştırmaktadır (Hobolt vd. 2011: 359).

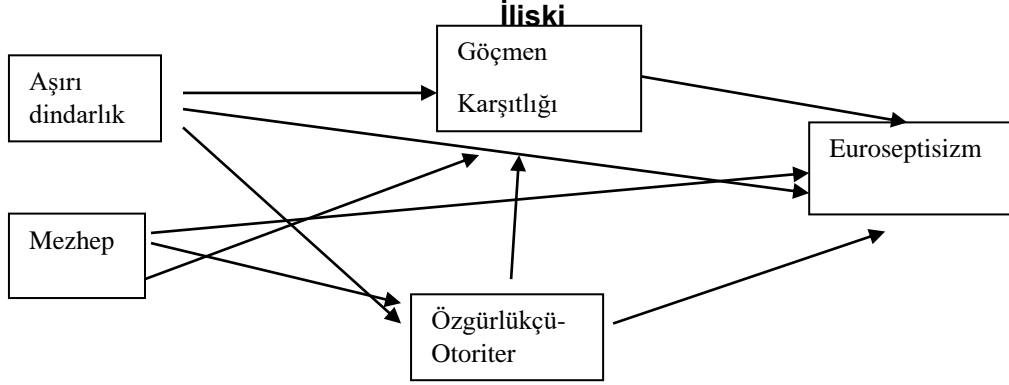
Farklı mezhepler ve ulusal gelenekler Avrupa entegrasyonuna farklı şekillerde yaklaşırken, AB'nin Katolik bir proje olduğu iddia edilmektedir. Bu çerçevede, AB'nin ulusal sınırları aşan ve merkezi bir otorite olan Papa'nın gücü altında Hıristiyan değerlerini koruyan birleşik ahlaki liderliğin geleneksel fikrini yansıttığı ve Katolikliğin ulusüstü bir eğilime sahip olduğu değerlendirilmesi yapılmaktadır. Dolayısıyla Katolikliğin Euroseptisizm ile negatif ilişkili olduğu görülmektedir. Ortodoks Kilisesi ise geleneği, evrenselci iddiaları, ulus devletlere duyulan güvensizliği ve tek bir ahlaki (ve politik) otoriteye olan inancı bakımından Katolik Kilisesi'ne benzemekte ve Avrupa entegrasyonu fikrine sıcak bakmaktadır. Protestan seçkinlerin ve genç Protestanların AB'yi destekledikleri görülse de Protestanlık, Katolikliğin tam tersi değerlere (özgürlük, bireycilik, yerellik gibi konularda) önem vermekte ve AB'yi tüm insanlara baskı yapacak yeni bir Katolik Roma İmparatorluğu'nun başlangıcı olarak görmektedir. Hıristiyan olmayan dinlerin üyeleri ise genellikle göçmen azınlıklar olup, ulusüstü yapıya sıcak bakmakta ve AB'ye karşı olumlu değerlendirmeler yapmaktadırlar (Boomgaarden ve Freire 2009: 1243).

Bu konuda yapılan çalışmalarda mezhepler arasındaki AB desteği değerlendirmesinde Protestanlar, Katoliklerden daha Euroseptik olarak nitelendirilmekle birlikte, Türkiye'nin adaylığı söz konusu oluncaya değin dinin ampirik Euroseptik modellerin temelinde bulunmadığı görülmektedir. Ancak bu süreçte sadece mezhepler dikkate alınmamış, ayrıca dini bağlılık düzeyinin etkisine de bakılmıştır. Zira entegrasyon sürecinde yüksek seviyede dindarlık desteklenmiştir. Ulusal kimliklerine fazlasıyla bağlı olan Avrupalı vatandaşların entegrasyonu daha az desteklemeleri ve daha Euroseptik olmaları söz konusuysa, Euroseptisizmin, azınlık gruplarına ve göçmenlere yönelik olumsuz tutumlar gibi diğer kültürlerle karşı genel bir düşmanlık ile yakından ilgili olduğu da düşünülmektedir. Dini hoşgörüsüzlük Euroseptisizmin belirleyicisi olup, diğer dinlere karşı hoşgörüsüz insanların daha Euroseptik olduğu da görülmektedir (Hobolt v.d. 2011:361-374). Sonuç olarak, konu din açısından değerlendirildiğinde aşırı dindarlık Euroseptisizmi azaltıyorsa, seküler ülkelerin de

dindar ülkelere göre daha Euroseptik olması gerekmektedir gibi bir durum ortaya çıkmaktadır (Boomgaarden ve Freire 2009: 1243).

Yukarıda bahsedilen bazı değişkenler şekil yardımıyla açıklanacak olursa;

Şekil 1: Din, Değerler, Göçmen Tutumları ve Euroseptisizm Arasındaki Kuramsal

(Boomgaarden ve Freire 2009: 1242)

Türkiye’de Euroseptisizm Kavramının Karşılığı

AB üyesi ülkelerde Euroseptisizmin ideolojik altyapısı birçok düşünce ve değerden yararlanırken, AB’ye aday ülkelerdeki Euroseptisizme etki eden en belirgin unsur milliyetçilik olmaktadır ve milliyetçilik dışında bu konu bağlamında kullanılan argümanların genellikle düzensiz ve net olmadığı görülmektedir. Euroseptisizmin oluşturduğu ortam ise birleşmeden ziyade, daha çok ad hoc bir anlaşmazlık şeklinde kendini göstermektedir. Bu durum neredeyse bütün aday ülkelerde görülürken, Euroseptisizm, genellikle bir müzakere stratejisi ve taktiği olarak kullanılmaktadır (Rulikova 2004: 30).

AB’ye aday ülke olan Türkiye’de ise Batıya karşı hissedilen şüpheliğin bir parçası olan Euroseptisizm, özellikle 2005 yılında AB ile katılım müzakerelerinin başlamasından bu yana oldukça artmıştır. Ancak günümüz Türk Euroseptisizmini anlamak için “Sevr Sendromu” olarak nitelendirilen duruma bakmak gerekmektedir. 10 Ağustos 1920’de Büyük Britanya ve Fransa liderliğindeki müttefik güçler ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan, ancak birçok noktada uygulamaya geçirilemeyen Sevr Anlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu tarih sahnesinden silinmiş, Türkler; Ortadoğu, Asya ile Kuzey Afrika üzerindeki tüm haklarından vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bu süreçte bağımsız bir Ermenistan, özerk Bir Kürt Bölgesi, doğu Trakya’da ve Anadolu’nun batı kıyısında Yunan varlığı amaçlanmıştır. Ancak 1918-1922 yılları arasındaki Kurtuluş Savaşı’nın ve 1923’de Cumhuriyetin ilanından sonra birçok yönden uygulama imkânı bulunamayan Sevr Anlaşması’nın yerini, 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Anlaşması almıştır. Ancak Sevr Anlaşması taraftarlarına göre, Türkiye’deki Avrupalılar ve azınlıklar Haçlı misyonundan hiç vazgeçmemişler ve Serv’in uygulanmasını istemişlerdir (Hakan 2011: 186).

Tarihsel olarak Euroseptisizmin Türkiye’deki seyrine bakıldığında Euroseptisizmin sadece sol kanatta değil milliyetçi sağda ve İslamcı harekette de

bulunduğu görülmektedir. Türkiye-AB ilişkilerinin başladığı 1963'den beri sol, sağ, merkez, İslamcı ve milliyetçi siyasi eğilimler arasında fark olmaksızın AB'ye karşı olumsuz bir eğilim yaşanmıştır ve bunda 1970'lerde yaşanan ekonomik krizin, Ortaklık Anlaşması'nın işleyişine dair yaşanan hayal kırıklığının, Kıbrıs konusunun çözümü konusunda yaşanan gerilimin ve Yunanistan'ın AB üyeliğine kabul edilmesinin yattığı düşünülmektedir. 1990'lı yıllarda özellikle 1996 yılında gümrük birliğine geçişle birlikte hem milliyetçiler hem de İslamcılar bu geçişe karşı çıkmışlardır. Milliyetçiler 2000'li yıllara gelindiğinde dış politika ve özellikle Kıbrıs konusundaki düşünceleriyle çatışmadan, yumuşak Euroseptik bir tavırla AB üyeliğine destek olduklarını belirtmişlerdir. İslamcılar ise Maastricht Anlaşması'ndan sonra iç siyasette yaşanan değişikliğe paralel olarak, AB üyeliğini politikalarının merkezi bir planı olarak sunmuşlardır. Kürt siyasal haklarını savunduğunu iddia eden partiler ise kendi etnik kimliklerini ve azınlık haklarını destekleyeceği düşüncesiyle hiçbir zaman Euroseptik olmamışlardır (Verney 2011:9-13).

Yukarıda özetlenmeye çalışılan durum parti bazında verildiğinde ve 1960'lı/1970'li yıllara bakıldığında radikal sol AB'yi, Türkiye'yi kurtarmaya çalıştıkları Amerikan emperyalizminin bir uzantısı olarak görüyordu ve ortak pazar AB üyesi ülkeler için bir ortaklık alanıyken, Türkiye bir pazardı (Hakan 2011: 190). Milli Selamet Partisi ise öncülü Milli Nizam Partisi de dâhil olmak üzere devamında Refah, Fazilet ve Saadet Partileri ile aynı doğrultuda AB'yi, Vatikan tarafından desteklenen bir Hıristiyan kulübü olarak görmekteydi. Ancak bu sert Euroseptik Gümrük Birliği'ne geçildiği dönemde iktidarda olunması neticesinde daha sonraki düşüncelerine de rehberlik edecek şekilde yumuşamıştır (Tezcan ve Aras 2015:5). Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ise radikal solun "anti emperyalizmini", İslamcıların ise "Hıristiyan Kulübü" söylemini benimserken, AB'ye katılmanın devletin yapısını zayıflatmak, azınlıkları kışkırtmak ve "aşırı Batılaşmış Türkleri" Türkiye'ye karşı kışkırtmak vasıtasıyla, Türkiye'nin içişlerine müdahale anlamına geleceğini düşünüyordu. 1970'li yıllarda Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Ekim 1978'de Türkiye'nin, ticaret serbestleşmesi ve ithalat tarifelerinin düşürülmesinin, çok ihtiyaç duyulan döviz gelirlerini azalttığı gerekçesiyle AB'ye yönelik yükümlülüklerini tek taraflı olarak askıya almıştı. Buna karşılık 1980 askeri darbesinin ardından Birlik, süreci 1982-86 yılları arasında askıya aldığını ilan etmişti. Ancak 1980'lerin sonunda Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in birliğe dâhil olmasıyla, Türkiye-AB ilişkileri tekrar üyelik amacıyla Türkiye tarafından başlatılmıştır ve Türkiye 17 Nisan 1987'de AB'ye tam üyelik için resmi başvurusunu yapmıştır. Türkiye- AB ilişkilerinde dönüm noktalarından biri olarak görülen 1996 tarihli Gümrük Birliği Anlaşması'nın imzalanmasından önce ve sonra ise sol ve sağ partiler ve bazı ticari dernekler ve şirketler, gümrük birliğinin Türk sanayileşmesi ve ekonomik kalkınma üzerindeki potansiyel zararlı etkileri ile ilgili eleştirel fikirler ortaya koymuştur. Ancak dönemin Türk hükümeti için gümrük birliği, tam AB üyeliği için ilk adım olarak görülmüştür (Hakan 2011: 190).

Günümüzde Euroseptisizmin Türkiye değerlendirmesine bakıldığında Milli görüş çizgisinden gelmesine rağmen, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) iktidarda olduğu 2002-2005 dönemi, partinin AB yanlısı görüşleri nedeniyle AB'nin altın çağı olarak görülmüştür (Tezcan ve Aras 2015: 10). 2005 yılından sonra ise iktidarı devam etmekle birlikte AKP, Kıbrıs meselesi (Annan Planı'nın Güney Kıbrıs Rum Yönetimi(GKRY) tarafından reddedilmesine rağmen, AB'nin GKRY'yi Kıbrıs adıyla birliğe dâhil etmesi,

Türkiye'nin kara ve deniz sahasını GKRY'ye kapatması gibi) ve çeşitli nedenlerle müzakerelerin azalmasından sonra AB'ye karşı güçlü eleştiriler getirmeye başlamıştır. Batılı değerlerin öncüsü olarak görülen CHP ise zamanla önde gelen Euroseptik partilerden biri olmuştur. AKP'nin 2011'deki parti manifestosunda Avrupa'daki Türkiye şüpheciliğinin yükselişi eleştirilmiş ve bazı üye ülkelerin adaletsiz muhalefetine rağmen Türkiye'nin birliğe nihai üyeliği için AKP'nin ısrarcı olacağı vurgulanmıştır. CHP ise 2007'deki manifestosunda AB ile ilişkilerde sadece tam üyeliğin kabul edileceğini ve AB'ye karşı olmamakla birlikte, AB'nin uyguladığı çifte standarda karşı olduğunu ilan etmiştir. Ayrıca her iki parti tarafından hazmetme/entegrasyon kapasitesinin Türkiye'nin AB üyeliği için büyük bir engel olduğu, AB'nin Türkiye için ayrıcalıklı üyelik teklifinin kesinlikle düşünülmeceği, sürecin sonunda AB üyeliğinin garanti olmayışı konuları eleştirilmiştir (Gülmez 2013: 329-335).

Türkiye'de parti tabanlı Euroseptisizm bu şekilde bir seyir izlerken, AB'ye üyelik sürecinin yoğunlaştığı 2003 yılında yapılan bir anket çalışmasında Türk halkının da büyük bir kesiminin AB'ye karşı; ulusal egemenlik ve ahlaki değerler üzerinde negatif bir etki oluşturacağı, özellikle dini gerekçelerle ayrımcılık yapılacağı, Sevr sendromuyla Avrupalıların Türkiye'yi bölecekleri endişesiyle şüpheyle yaklaştığı görülmüştür (Hakan, 2011:199).

Sonuç

Bir çıkar birliğinden ziyade, çıkar uzlaşısı içinde hareket ettiği düşünülen AB'nin, entegrasyon sürecinin adını "Avrupalılaştırma" koyarak yetkilerini ve gücünü her geçen gün artırdığı, ancak bu sürece paralel olarak vatandaşların beklentileri ile AB'nin performansı arasındaki farkın da gittikçe negatif anlamda açıldığı görülmektedir. Böyle bir ortamda ise genel anlamda Avrupa Birliği ve Avrupa entegrasyonuna karşı şüphecilik ve hoşnutsuzluk olarak tanımlanan Euroseptik düşüncelerin ortaya çıktığı görülmektedir. Gelişim sürecine bakıldığında, entegrasyon sürecine paralel olarak ilk olarak ekonomik konularda ortaya çıkan Euroseptik düşünceler, farklı üyelerin birliğe dahil olup homojen yapıdan uzaklaşılmasıyla kendini geliştirerek 1970'li yıllardan günümüze ekonomik konular yanında kimlik, din, demokrasi, kültürel özerklik ve milliyetçilik tehditleri gibi yeni unsurlarla alanını genişletmiştir.

Demokratikleşme misyonu ile hareket eden AB ise kendi bünyesinde de bu misyonu uygulanabilir kılmak ve Euroseptisizmin gücünü azaltmak için vatandaşların birliğe karşı güvenini kazanmaya ve hesapverebilirlik ilkesini yerleştirmeye çalışmakta, vatandaşların birlik kararlarına katılımını ve etkisini artırmak için sisteme yeni uygulamalar eklemekte, özellikle Avrupa Parlamentosu'nun yetkilerini artırarak, bu süreci desteklemekte, hizmette yerellik ilkesini Maastricht Anlaşması'na koyarak AB'nin ulusal alana müdahalesini resmi olarak kısıtlamakta, AB'nin aldığı kararlara ulusal parlamentoların itiraz edebilmesini sağlamakta, AB Ombudsmanına kurumsal ve bireysel açıdan başvuru vb. uygulamalar ile mevcut demokrasi açığının olabildiğince kapatmaya çalışmaktadır. Zira Euroseptisizm, AB'deki demokrasi açığının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Bu çabaların arkasında ise AB'yi bir adım daha ileri götüreceği düşünülen AB anlaşmalarına referandumlarda hayır oyununun çıkması ve artık bu birliğin bir elit projesi olmadığı ve vatandaşların düşüncelerine de dikkat edilmesi gerektiğinin anlaşılması yatmaktadır. Şöyle ki Euroseptik düşüncelerin artması anlamında bir dönüm noktası olarak görülen 1992 tarihli Maastricht Anlaşması'na bazı ülkelerin ilk oylamada hayır demesi, ardından Reform Anlaşması üzerinde mutabakat

sağlanamaması, daha sonra gündeme gelen Lizbon Anlaşması'na yine bazı üye ülkelerin hayır demesi, çıkar gruplarının daha organize çalışması ve Birlik'ten ayrılabilmenin önünün açılması da Birlik düzeyinde daha rasyonel kararların alınması gerekliliğini göstermiştir.

Vatandaşların görüşlerinin dikkate alınması konusunda hemfikir olunmakla birlikte, aslında Euroseptisizm anlamında seslerin yükselebilmesi için ekonomik anlamda güçlü olmanın temel belirleyici olduğu da söylenebilmektedir. Son dönemde Birliğe dâhil edilen ve ekonomisi çok güçlü olmayan ülkeler ile Birliğe dâhil olmak isteyen aday ülkeler sert çıkışlar yapmaktan kaçınmakta; eğitim seviyesi, milliyetçilik algısı, kültürel ve mezhepsel farklılık konuya çok farklı açıdan yaklaşılmasına neden olmaktadır. Konu Türkiye açısından değerlendirildiğinde ise yukarıda sayılanların ötesinde tamamen farklı kültürel özellikler ve din konusu, birbiriyle anlaşamayan insanları ve ülkeleri bir araya getirmektedir. Çok uzun süredir Birlik'le iletişim halinde olan ve 1999 yılı itibarıyla aday ülke olarak kabul edilen Türkiye, tam üye olarak kabul edilmenin zor olduğu bilinciyle, Birlik'le ilişkisini sürdürmeye çalışmaktadır. Ancak tarihsel anlamda birbirini düşman olarak görmenin önüne geçilememesi, Türkiye'nin Kopenhag Kriterlerini gerçekleştiremeyeceği düşüncesi, azınlık ve demokrasi konusundaki telkin ve yaptırımlar ile bunlara ilaveten en önemli kriter olarak farklı bir dine mensubiyet, Türkiye'nin üyeliğinin iyimser olarak kısa vadede veya hiçbir zaman olmayacağını göstermektedir. Genel bir değerlendirmeye Euroseptisizme Türkiye açısından bakıldığında, Türkiye'deki iktidar veya muhalefet partileri yanında sağ/sol/merkez/İslamcı veya milliyetçi parti olması fark etmeksizin ilişkilerin zaman zaman sert çıkışlarla gerildiği dönemlerde hoşnutsuzluğun arttığı, ancak uluslararası çıkarlar doğrultusunda ilişkilerin devam edeceğinin ve üyelik kriterlerini gerçekleştirmek suretiyle tam üyelik için gereken şartların yapılacağı Türkiye tarafından belirtilmesiyle ilişkilerin yumuşadığı görülmektedir.

KAYNAKLAR

- ARAS, İlhan, (2015), ***Avrupa Birliği ve Türkiye'de Euroseptisizm- Siyasi Partilere Bakış***, Sentez Yayıncılık, Birinci Baskı, İstanbul
- BOOMGAARDEN, Hajo G. ve A. FREIRE (2009), "Religion and Euroscepticism: Direct, Indirect or No Effects?," ***West European Politics***, XXXII:6, pp: 1240- 1265
- BRACK, Nathalie, (2013), "Euroscepticism at the Supranational Level: The Case of the 'Untidy Right' in the European Parliament", ***Journal of Common Market Studies***, LI. Number 1, pp. 85–104
- BUHR, Renee L., (2012), "Seizing the Opportunity: Euroscepticism and Extremist Party Success in the Post-Maastricht Era", ***Government and Opposition***, LXXIV, No.4, pp: 544- 573
- CEVİZCİ, Ahmet, (2003), ***Felsefi Terimler Sözlüğü***, Paradigma Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul
- CONDRUZ BĂCESCU, Monica, (2014), "Euroscepticism Across Europe: Drivers and Challenges", ***European Journal of Interdisciplinary Studies***, VI, Issue 2, pp. 52-59
- DE VRIES C. E. ve E. E. EDWARDS, (2009), "Europe to Its Extremes, Extremist Parties and Public Euroscepticism", ***Party Politics***, XV, No 1, pp. 5-28

- DE WILDE, P. ve H-J. TRENZ, (2012), “Denouncing European Integration: Euroscepticism as Polity Contestation”, **European Journal of Social Theory**, XV(4), pp. 537-554
- DUFF, Andrew, (2013), “On Dealing with Euroscepticism”, **Journal of Common Market Studies**, LI, Number 1, pp. 140–152
- ETZIONI, Amitai, (2008), EU: “Closing the Community Deficit”, **Intereconomics**, XLIII, Issue 6, pp:324-331
- GÜÇLÜ, A., UZUN, E., UZUN, S. ve Ü.H. YOLSAL, (2008), **Felsefe Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yayınları, Üçüncü Basım, Ankara
- GÜLMEZ, Seçkin Barış, (2013), “Rising Euroscepticism in Turkish Politics: The Cases of the AKP and the CHP”, **Acta Politica**, IIL,3, pp: 326-344
- HOBOLT, S. B., VAN DER BRUG, W., DE VREESE, C. H., BOOMGAARDEN, H. G. Ve M.C. HINRICHSSEN, (2011), “Religious in tolerance and Euroscepticism”, **European Union Politics**, XII(3), p.359–379
- HOOGE L. ve G. MARKS, (2007), “Sources of Euroscepticism”, **Acta Politica**, XLII, pp..119-127
- KENNY, M. ve N. PEARCE, (2016), “After Brexit The Eurosceptic dream of Anglosphere”, **Juncture**, XXII, Issue 4, pp: 304-307
- LECONTE, Cécile, (2015), “From Pathology to Mainstream Phenomenon: Reviewing the Euroscepticism Debate in Research and Theory”, **International Political Science Review**, XXXVI (3), pp:250-263
- LORD, Christopher, (2008), “Does the EU Suffer from a Democratic Deficit?”, **Intereconomics**, XLIII, Issue 6, pp: 316-320
- LUBBERS, M. ve P. SCHEEPERS, (2010), “Divergent trends of euroscepticism in countries and regions of the European Union”, **European Journal of Political Research**, IL, pp: 787-817
- MCLAREN, Lauren, (2007), “Explaining Mass- Level Euroscepticism: Identity, Interests, and Institutional Distrust”, **Acta Politica**, XLII, Issue 2-3, pp:233- 251
- McMAHON, Richard, (2012), “Euroscepticism and Neighbourhood Peace”, **European Societies**, XIV:4, pp: 562-585
- MORAVCSIK, Andrew, (2008), “The Myth of Europe’s “Democratic Deficit”, **Intereconomics**, XLIII, Issue 6, pp:331-340
- RULIKOVA, Markéta, (2004), “The influence of pre-accession status on Euroscepticism in EU candidate countries”, **Perspectives on European Politics and Society**, V:1, pp. 29-60
- RUSSELL, Bertrand, (1983), **Batı Felsefesi Tarihi**, (Çeviren:Muammer Sencer), Sayı Kitap Pazarlama, Üçüncü Baskı
- SKINNER, Marianne Sundlisæter, (2013), “Different Varieties of Euroscepticism? Conceptualizing and Explaining Euroscepticism in Western European Non-Member States”, **Journal of Common Market Studies**, LI. Number 1, pp. 122–139
- TAGGART, Paul, (1998), “A Touchstone of Dissent: Euroscepticism in Contemporary Western European Party System”, **European Journal of Political Research**, XXXIII, Issue 3, pp: 363-388
- TEZCAN, E. ve İ. ARAS, (2015), “Adalet ve Kalkınma Partisi’nde Euroscepticism*: Avrupa Birliği Desteğinin Eleştiriyeye Dönüşümü”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, XI, Sayı 41, s.1-35

- USHERWOOD, S. ve N. STARTIN, (2013), “Euro-scepticism as a Persistent Phenomenon”, **Journal of Common Market Studies**, LI, Number 1, pp. 1–16
- VERNEY, Susannah, (2011), “Euro-scepticism in Southern Europe: A Diachronic Perspective”, **South European Society and Politics**, XVI:01, pp.1-29
- WERTS, H., SCHEEPERS, P. ve M. LUBBERS, (2012), “Euro-scepticism and radical right-wing voting in Europe, 2002–2008: Social cleavages, sociopolitical attitudes and contextual characteristics determining voting for the radical right”, **European Union Politics**, XIV(2), pp. 183–205
- WILLIAMS, C. ve J-J. SPOON, (2015), “Differentiated party response: The effect of Euroskeptic public opinion on party positions”, **European Union Politics**, XVI(2), pp.176–193
- YILMAZ, Hakan, (2011), “Euro-scepticism in Turkey: Parties, Elites, and Public Opinion”, **South European Society and Politics**, XVI:1, pp:185-208